

שבת מנוחה

"שבת מנוחה" הוא אחד מצירופי המלים שעולים ראשונה במחשבה על השבת. בסיפורו של עגנון "מנוחה" הקב"ה מתנצל שאינו יכול למלא את מבוקשו של אדם שרוצה במנוחה במלים אלו: "כל מה שבראתי לרשעים, ואילו מנוחה לא בראתי".¹

מה היא המנוחה, מתי וכיצד נבראה? האם המנוחה היא רק שלילת העבודה והימנעות ממלאכה, או שיש לה מהות ותוכן משלה?

התשובה לשאלה זו מתבררת מתוך שאלה אחרת שמתחבט בה רש"י, בעקבות המדרש: מדוע כתוב בתורה "ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה"² היה צריך להיכתב: ויכל ביום הששי, שהרי מלאכת הבריאה נשלמה בששה ימים. ואמנם כזאת היא גירסת תרגום השבעים. שני טעמים מביא רש"י כדי לתרץ את הבעיה. הטעם הראשון מסתמך על המדרש: "ר' שמעון אומר בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום".³ כלומר הדיוק של "כחוט השערה", שכמוהו כהרמת הקורנס ביום ששי ונפילתו בשבת, מצדיק את מלות הפסוק 'ויכל אלהים ביום השביעי', למרות שלא נעשתה מלאכה ולא נברא דבר ביום השביעי. על פי פירוש זה, המנוחה שנבראה כביכול בשבת איננה דבר של ממש, אלא העדר בלבד. אך בעיון נוסף הדבר איננו כך. רש"י מתרץ את הסתירה הזו בין גירסת המסורה לתרגום השבעים באופייה הדיאלקטי של **המנוחה, שאיננה רק היעדר אלא דבר שבמציאות**: "מה היה העולם חסר מנוחה באת שבת באת מנוחה כלתה ונגמרה המלאכה".⁴

לכאורה, תירוצו של רש"י אינו עונה על השאלה הנשאלת ואין הוא מניח את דעתו של החסיד ר' צבי אלימלך מדינוב הממשיך להקשות: "וזו שארז"ל בפסוק ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו וכו', ביום השישי מבע"ל [היה צריך

¹ אלו ואלו, עמ' שי-שיא.

² בראשית ב.ב.

³ בראשית רבה י ט: "רבי שאליה לרבי ישמעאל ב"ר יוסי א"ל שמעת מאביך מהו 'ויכל אלהים ביום השביעי' אתמהא אלא כזה שהוא מכה בקורנוס על גבי הסדן הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך. אר"ש בן יוחאי בשר ודם שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו הוא מוסיף מחול על הקודש אבל הקב"ה שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו נכנס בו כחוט השערה".

⁴ וכן גם בפירוש רש"י למגילה ט ע"ב. ועל פי המדרש לעיל: "ומה נברא בו לאחר ששבת שאנן נחת שלוח והשקט" (שם). שאלה זו נדונה גם בספרו של יהודה ליבס, 'תורת היצירה של ספר יצירה', ירושלים תשס"א, עמ' 150.

להיות], ודרשו בו: מה היה העולם חסר? – מנוחה. באת שבת באת מנוחה. והראוי להתבונן בדבריהם: הלא מנוחה הוא העדר המלאכה, ואיך יתואר לומר עליו מלאכה, וא"כ הקושיה במקומה עומדת...⁵ כלומר, אם נגדיר את המנוחה על דרך השלילה אזי נאמר ששום דבר לא נברא ביום השביעי והיה צריך להיכתב 'ויכל ביום הששי מלאכתו'. ואם כן התשובה לשאלה זו היא הבנה נכונה של מהות המנוחה, על כל מורכבותו של מונח זה.

מה טיבה של המנוחה?

א. השבת (והמנוחה) היא צורת ימי החול.

צבי אלימלך מדינוב מסביר כי בששת ימי הבריאה נוצר חומר הדברים אולם טרם נוצקה בהם הצורה. דבריו נשענים על העקרון הלקוח מן הפיסיקה האריסטוטלית שכל דבר מורכב מחומר וצורה. החומר הוא בלתי נתפס בצורתו הגולמית-ההיולית, והצורה מבדילה, מבחינה ומאפיינת אותו. עדיפות הצורה על החומר, קובעת היררכיה של נמצאים, כזו הקיימת גם בין בני אדם: אנשים של חומר ואנשים של צורה.

ב. השבת היא נשמת ימי החול.

הצורה מזוהה גם עם הנשמה. וכך כותב צבי אלימלך בספרו בני יששכר: "שבת הוא הנשמה אל החומר... ימי החול המה חומר ושבת קודש היא הצורה... אבל... כשברא הקב"ה את עולמו בששת ימים היה הכל כחומר בלא צורה וברא אח"כ את יום שבת קודש הוא צורה (היינו נשמה) אל החומר וקיבלו כל הנבראים צורה והוא כמו הנשמה לגוף... כי השעבוד והעבודה יכונה לחומר, ומנוחה יכונה לצורה. וכבוא אחר כך יום השבת נשלם מלאכת העולם היינו הצורה ונשמת העולם. וכן הוא תמיד הסדר שהחומר קודם לצורה... וכן הוא באיכות מבחר בריאת הנפש בזה העולם הוא המין האנושי. הנה כל האומות הם החומר (כמאמר הכתוב: 'שבו לכם עם החמור'⁶) וישראל עם קרובו הם הצורה".⁷

ג. השבת היא צורת הזמן.

⁵ בני יששכר על השבת, מאמר א יב.

⁶ על פי מדרש תנחומא, וירא כג: 'עם הדומה לחמור'.

⁷ בני יששכר על השבת, מאמר א יב.

"והנה נתן הקב"ה את **השבת שהוא צורת הזמן** לישראל... שהם צורת הנפש... הנה החומר ברצותו להגיע למעלת **הצורה שהוא המנוחה** יחוייב לו הביטול. בהבינך כל הדברים האלה תבין שבת הנקרא **קודש הוא דבר נבדל**... בין קודש לחול בין אור לחושך בין ישראל לעמים... דהנה בית מלא חושך בהגיע לתוכו מעט אור הנה החושך נתבטל לא יודע מקומו איה, כך מתבטל החומר ממילא נגד הצורה..."⁸

המנוחה מזוהה עם הנשמה, האור והצורה מתוך הדגשת אופייה החופשי בניגוד לשעבוד והעבודה החלים על החומר (ימות השבוע, הגוף, החושך, הגויים).

ד. השבת (והמנוחה) מקיימת את העולם.

"עד שבא שבת קיבל הזמן את **הצורה שהוא מנוחה** ונתקיים העולם... שאין לו קיום בזולת הצורה המקיימו הבן הדבר... הנך רואה שהחומר מתקיים על יד הצורה. מחוייב להיות דבוק לצורה משא"כ כשמתפרד החומר מן הצורה הנה היא סיבת ביטולו כעניין הגוף בהפרדו מן הנשמה."⁹

קיימת זיקה הכרחית בין גוף לנפש, חומר וצורה. ובאופן זה מתבאר גם החיבור בין ששת ימי המעשה לשבת, בין ישראל לעמים, בין קודש לחול. ההבחנה בין חומר וצורה, גוף ונשמה היא גם ההבנה שאין לאחד קיום בזולת השני.

השבת היא צורת הזמן: עד שלא נברא היום השביעי לא נשלמה צורת הזמן. זמן היום השביעי לא יצא לפועל ונשארו מלאכות אשר לא נשלמו. אנחנו מצווים ביום השבת על המנוחה: ליצור את הזמן ולברוא את אשר טרם נוצר. אפשר לומר שאלהים לא ברא דבר ביום השביעי והיצירה העתידית מוטלת עלינו, זמן היום השביעי נברא על ידינו.

"ויכל אלהים ביום השביעי... והנה אין טעות שעשה השי"ת שום מלאכה ביום הז'... אעפ"כ לא כלו כל המלאכות רק ביום הז', כי הזמן הוא ג"כ נברא כשאר הנבראים, וא"כ כיוון שנברא העולם להתנהגות הזמן בז' ימים, כיון שלא יצא לפועל עדיין יום הזמן של יום השביעי, לא נגמרו עדיין המלאכות, כי היה העולם חסר בריאת יום הז'... יום המנוחה... **מצווה עלינו לעשות את יום השבת היינו לעשות שבת חדש... לעשות את השבת... אנחנו בוראים זמן חדש**."¹⁰

⁸ שם.

⁹ שם, מאמר ו ז.

¹⁰ שם, מאמר ב ה.

ה. המנוחה יוצרת את הזמן, את חיי הנצח ואת הייחוד העליון.

"המנחיל מנוחה לעמו ישראל בקדושתו ביום שבת קודש ... אבל צונו הש"י זכור את יום השבת לקדשו להשפיע את קדושת יום השבת לכל ששת ימי המעשה... שיהא נמשך קדושת יום השבת לכל יום... מבלי גבול והפסק. וזהו המנחיל מנוחה (נחלה בלי הפסק) ביום שיש לה הפסק הנה הוא **מנחילנו בנחלה מבלי הפסק בצוותו לנו להשפיע מקדושת השבת לכל ימות עולם והבן**".¹¹

"וע"י שמירת השבת שוב נבראים ששה ימים וזה שארז"ל כאלו נעשה שותף להקב"ה.... נותנים לו נחלה בלא מיצרים".¹²

מתוך הרחבת הדעת מתרחב הזמן. נשמת השבת שאנחנו מושכים ומשפיעים לכל ימי השבוע מותחת את הזמן המוגבל של היום השביעי ועושה אותו לזמן בלתי מוגבל. באופן זה אנחנו יוצרים את רצף הזמן ואת הנצח. היצירה האנושית, שהיא עבודת ה' על ידי חידושי התורה והלימוד, היא נצחית. האדם דרך השגותיו נעשה שותף בבריאה, יוצר את הזמן, וקונה לעצמו חיי נצח, "בא בימים" כלומר: עולה ומתדבק בספירות העליונות המכונות "ימים" (על פי הזוהר).

בפירושו של ר' משה חיים לוצאטו לזוהר בשפה הארמית מסביר רמח"ל את בריאת העולם באופן זה: ימי הבריאה הם הספירות מספירת החסד ומטה, ונבראו בהם שמים וארץ, אור וחושך, מאורות, צמחים וחיות... שואל רמח"ל באיזו דרגה נכללים מעשי בני האדם? מה מאפשר את היצירה העתידית? והתשובה היא "אשר ברא אלהים לעשות" – אלו הדברים החדשים שיעשו בני האדם לאחר הבריאה. ומה שמאפשר יצירה מחדשת היא המנוחה שהיא הייחוד העליון, חיבור הדרגות העליונות בשכינה, להאיר אותה בשבת. ובשל כך עד שלא באה שבת שהתחברו והזדווגו בה כל הבחינות לא נתאפשרה יצירה חדשה. מיד כשיצאה שבת יצר האדם את האש (כפי שלמדנו במדרש).¹³

¹¹ שם, מאמר ז י.

¹² שם, מאמר ט ג.

¹³ כך הם דבריו על פי המקור הארמי: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. הכא גלי מלכא קדישא רזין עמיקין דעביד בהו עלמא. דהא כל עובדין דעלמא באלין שיתא יומין אתבריאוו. ורזא איהו דהא מסטרא דאינון דרגין עלאין אתבריאוו כל בריין כל חד בדרגיה: מסטרא דחסד אור, מסטרא דגבורה אפרשותא דמיא בהווא רקיעא... מסטרא דמלכות דאתחברת באינון עלאין נייחא ודאי... אשר ברא אלהים לעשות: אלין מלין דיעבדון בני נשא חדתינ בתר ההיא בריאה קדמאה. ורזא דא מסטרא דיחודא עלאה, חיבורא דדרגין עילאין

ו. המנוחה היא התענוג, ההשתוקקות והכיסופים שהוא עיקר קיום וחיות העולם.

"מה היה העולם חסר – מנוחה, פירוש שהיה העולם חסר המנוחה והתענוג והשתוקקות והכסופא, שזהו עיקר קיום וחיות העולם".¹⁴

ז. המנוחה כזיווג – הצד האירוטי של המנוחה שהוא תנאי לכל יצירה.

שבת הוא היום המומלץ לזיווג, ונקרא "מנוח". בדברי המקובל ר' משה די ליאון על השבת הוא אומר "כי הוא שבת ומנוחה לבקש מנוח בזווג האברים אל מקומם".¹⁵

כאן מודגש אופייה האקטיבי והאירוטי של המנוחה. השניות באופייה האקטיבי והפסיבי של השבת מודגשת בדברי חז"ל שדרשו את שמור (הסביל) וזכור (היסוד הפעיל). ובספרות הקבלה הם מסמלים את ספירות היסוד והמלכות, ה"זכור" הוא כנגד מצוות עשה וה"שמור" הוא ה"לא תעשה".¹⁶

ח. השבת והמנוחה כמרכז הזמן והמקום – היא אבן השתייה שעליה מושתת העולם.

בספר ברית מנוחה, העוסק (כפי שמעיד שמו) בשבת המנוחה שהיא הברית בין עם ישראל לבוראו, המנוחה היא סמל מיסטי בעל אופי דיאלקטי שמתאר מצד אחד את **המוות** שהוא "המנוחה הנכונה", "מקום המנוחה ששם ינוחו יגיעי כוח", ומאידך המנוחה היא כח "מתפשט בגבורה מרוב מנוחה". השבת היא **זמן** המנוחה וגם **מקום** המנוחה (מעין עולם הבא). השבת המיסטית שהאדם יכול להגיע אליה בלימודו והשגותיו, יש לה קיום ממשי באלהות, היא היום והמקום **המרכזי**.

השבת והמנוחה הן הנקודה המרכזית של הזמן והמקום. השבת מזוהה עם **אבן השתייה** שממנה נברא העולם, ואלו הם דברי ר' משה די ליאון: "ומהטבע שאין נקודה בלי שביעי וזהו שנאמר 'שש כנפים לאחד' (ישעיהו ו ב), [כלומר: ששה

בשכינתא לאנהרא עלה... כיון דאתי שבתא ואתחברו דרגין אלין באלין כדין שרו מילין לאתחדתא... (הדברים נתפרסמו על ידי יוסף אביבי. זוהר רמח"ל, ירושלים תשנ"ז, עמ' מ-מא).
¹⁴ מנחם מנדל מקוסוב, אהבת עולם, לבוב תרי"ט, א ע"ד.

¹⁵ פרוש המרכבה, עמ' 71. ראה, י' ליבס (בהערה 4), עמ' 216. ליבס דן שם גם בשבת כסמל מיסטי בנצרות ובספרות הגנוסטית (עמ' 152).

¹⁶ כך על פי פירושו של הרמב"ן לשמות, כ ח. ולעיל בדברי רמח"ל.

שמצטרפים לאחד]. וכשמצאת השבת הראשונה הנקראת ראשית מאמתתה נמצאו עמה שש קצוות שהם מעלה ומטה וארבע רוחות".¹⁷ כך גם על פי ספר יצירה. השבת מעצם היותה שביעית היא נקודת התשתית לכל בניין הנמצאים, אליה מצטרפים וממנה מתהווים העומק והרום וארבע רוחות השמים.

אחר עיון קצר במקורותינו נמצאנו למדים, כדברי מנחם מנדל מקוסוב המצוטטים לעיל, ש"המנוחה והתענוג והשתוקקות והכסופא, שזהו עיקר קיום וחיות העולם". המנוחה היא נשמת הכול וצורת הכול והיא הבסיס לכל הקיום שאנחנו שותפים ביצירתו, כי הרי המנוחה ניתנה לנו ובכוחנו להוליד וליצור, להעניק צורה ולהפיח נשמה בדברים. וזאת דווקא בגלל חוסר המנוחה שבמנוחה, הצד האקטיבי שלה, התענוג וההשתוקקות והכסופא.

¹⁷ הנפש החכמה, גליון ח ג, טור ד.